

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет психології
Кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки

Гльчук Андрій Миколайович

**«Вплив соціальних стереотипів на формування професійної
ідентичності у студентів соціальної педагогіки»**

Кваліфікаційна робота на здобуття
ступеня бакалавра соціальної педагогіки

Науковий керівник:
Кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної реабілітації та
соціальної педагогіки
Тохтамиш Олександр Михайлович

Допустити до захисту в ДЕК
кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки
завідувач кафедри:
доктор психологічних наук, професор
Чуйко О.В.

(підпис)

Київ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	6
1.1. Теоретичне представлення ідеї соціальних стереотипів	6
1.2. Типологія соціальних стереотипів.....	12
1.3. Основні підходи до вивчення ідентичності	16
1.4. Поняття професійної ідентичності у науковому дискурсі	19
Висновки до розділу I	25
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА	27
2.1. Опис дослідження.....	30
2.2. Описовий аналіз результатів блоку стереотипів	34
2.3. Описовий аналіз результатів блоку формування професійної ідентичності.....	38
2.4. Порівняльний аналіз впливу стереотипізації на формування професійної ідентичності	43
Висновки до розділу II	49
ВИСНОВКИ.....	51
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ.....	57

ВСТУП

У сучасному суспільстві професія є одним із значущих об'єктів соціальної ідентифікації людини. Професійна приналежність перетворюється на визначальний фактор статусної диференціації і відображається на ресурсній забезпеченості, стилі й способі життя. Сьогодні існує безліч стереотипів, які впливають на міжособистісні стосунки, разом із тим це відображається й на професійній діяльності. Стереотипи не завжди точні й взагалі можуть бути помилковими і виконувати консервативну роль. Професійні стереотипи можуть детермінувати поведінку, зумовлюючи вибір того чи іншого напрямку майбутньої діяльності. Тому необхідно зосередити увагу на впливі соціальних стереотипів під час формування професійної ідентичності студентів у сфері соціальної педагогіки. Додаткове значення цієї теми полягає в тому, що вона є мало дослідженою у контексті соціальної педагогіки.

На даний момент у теорії та практиці вищої освіти велика увага приділяється проблемі набуття самоідентифікації студентів із майбутньою професією, що пов'язано, насамперед, із впровадженням в освіту компетентнісного підходу, який передбачає здатність випускника добре і швидко орієнтуватися у мінливих умовах і приймати самостійні рішення, а згодом нести за них відповідальність. Сучасне соціальне замовлення системи професійної освіти, що пов'язане із складним характером процесів, які відбуваються в суспільстві, загостренням соціальних проблем, відсутністю досконалої системи надання соціальних послуг вразливим верствам населення, диктує необхідність вдосконалення професійної підготовки фахівців із соціально-педагогічної діяльності, реалізації спрямованості на формування у них ціннісного ставлення до професійної діяльності та власної індивідуальності, прагнення до професійної та особистісної самореалізації.

Одним із основних критеріїв професійної компетентності майбутніх спеціалістів є рівень розвитку професійної ідентичності, в якій відображається прийняття чи неприйняття обраної професійної діяльності як засобу

самореалізації, налаштованість до професійного розвитку. Професіоналізм фахівця часто розглядається як гармонійне поєднання професійно-важливих якостей та самореалізації особистості через професію. Якість професійної підготовки сучасного фахівця багато в чому визначається професійною ідентичністю, механізмом сприйняття себе як професіонала, швидку адаптацію до нових умов діяльності. Процес ідентифікації фахівця має здійснюватися ще під час набуття професійної освіти, як механізм сприяння ефективному засвоєнню професійних знань, умінь та навичок, створення основи для подальшого професійного становлення особистості та її входження у професійну спільноту.

В результаті ідентифікації, під час навчання у вищому навчальному закладі у майбутнього фахівця закладаються основи професійної ідентичності як складової самосвідомості, складного взаємозв'язку особистісних характеристик та властивостей, здатних забезпечити орієнтацію у світі професій, спрогнозувати можливі наслідки професійного вибору і реалізувати власний потенціал в обраній професійній діяльності. На ідентифікацію соціального педагога, як частину його соціалізації, впливають особливості соціального середовища, в якому відбувається професійна діяльність, характер взаємодії та спілкування як в студентській групі, так і у професійних групах.

Мета дослідження: визначити особливості впливу соціальних стереотипів на професійну ідентичність майбутнього соціального педагога.

Об'єкт дослідження: формування професійної ідентичності.

Предмет дослідження: особливості впливу соціальних стереотипів на формування професійної ідентичності у сфері соціальної педагогіки.

Основні завдання дослідження:

1. Теоретично дослідити підходи до вивчення соціального стереотипу та його різновидів.
2. Проаналізувати специфіку формування професійної ідентичності у соціальній сфері.

3. Дослідити особливості впливу стереотипів на формування професійної ідентичності.
4. Провести порівняльний аналіз особливостей формування професійної ідентичності студентів ОР «Бакалавр» та ОР «Магістр».

Методи дослідження: опитування.

Організація та проведення дослідження: дослідно-експериментальна робота проводилась на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, факультет психології, кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки.

Структура роботи: дослідження складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, який налічує 46 найменувань та додатку.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1. Теоретичне представлення ідеї соціальних стереотипів

Поняття «стереотип» привертає увагу багатьох дослідників та дослідниць. У. Ліппман [2], Є. Богардус, Д. Кац, К. Брейлі [3, 4], Р. Таджура, Дж. Тернер, Ш. А. Надірашвілі, П. М. Шіхерев, Г. Тежфел [7], М. Пікерінг [9], У. Квастгоф [12], Е. Майр [15], К. Фідлер [16], та інші займаються вивченням цієї проблеми. Слід зазначити, що вивчення поняття «стереотип» має міждисциплінарний характер, що пояснює велику кількість його визначень. Зарубіжні дослідники роблять акцент на психо-соціальному аспекті стереотипу, розуміючи його як «схильність суб'єкта сприймати, легко і швидко відносити людину, яку сприймають, до певних категорій, і тим самим приписувати їй якості, які вважаються типовими для людей цієї категорії» [6]. Вперше термін «стереотип» з атрибутом «соціальний» був введений американським соціологом В. Ліппманом (Walter Lippman). Він став засновником концепції стереотипного мислення і поведінки. Обмірковуючи класичне у філософії питання про природу знання, Ліппман обирає для своєї книги міф про в'язнів із сьомої книги платонівської «Держави», і, таким чином, створює ключ до розуміння терміну «стереотип». У своїй роботі «Громадська думка» (1922 р.). В. Ліппман стверджував, що це впорядковані, схематичні детерміновані культурою «картинки світу» в голові людини, які заощаджують її зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів і захищають її цінності, позиції і права [1]. У. Ліппман вважає, що світ є занадто складним для пізнання його людиною, тому відбувається процес спрощення, що призводить до появи стереотипу [2]. В. Ліппман характеризує стереотип як певний штамп, забобон, стандартне бачення, певний надуманий символ, вірець або ж зливок з певної ідеї.

Підґрунтям формування стереотипів є психологічна звичка людини звертатись до неодноразово повторюваних ситуацій і реакцій на них, що фіксується у свідомості під виглядом автоматичних стандартних схем і моделей мислення. А також прагнення звести різноманітність світу до небагатьох категорій, тим самим полегшити сприйняття, розуміння й оцінку. Визначальну роль у процесах стереотипізації відіграє закон економії зусиль і регуляторна природа настанови. Стереотипи містять суспільний досвід людей і відображають спільне й повторюване в їхній повсякденній діяльності. На думку соціологів, механізм стереотипізації зумовлений потребами збереження, передачі й акумуляції соціокультурної інформації, відбору найбільш значущих фрагментів в умовах її постійного оновлення.

В. Ліппман виокремив дві дуже важливі, на його погляд причини, що мають значний вплив саме на формування стереотипів:

- принцип економії людських зусиль – він характерний для кожного людського мислення і виражається в тому, що люди не хочуть кожного разу реагувати по-новому на нові для них явища, факти, а намагаються підставити їх під наявні вже шаблони чи категорії;
- захист наявних групових цінностей.

Т. Шибутані визначає соціальний стереотип так, – це популярне поняття, яке означає приблизне угруповання людей з точки зору якоїсь легко помітної ознаки. Це поняття підтримується доволі поширеними уявленнями щодо властивостей цих людей [5].

Г. Тежфел розглядає стереотип в рамках міжгрупових відносин як образ іншої групи людей і їхньої культури. Вчений виділяє дві функції стереотипів, що діють на різних рівнях: індивідуальному і груповому. На індивідуальному рівні когнітивна функція передбачає схематизацію і спрощення отриманого досвіду, а ціннісно-захисна функція забезпечує створення і збереження позитивного образу групи. На груповому (або соціальному) рівні, Г. Тежфел виділяє ідентифікуючу функцію, яка створює і зберігає позитивний груповий образ, та ідеологізуючу функцію, яка формує і підтримує групову ідеологію,

що пояснює і регулює поведінку, створює і зберігає «вони-образ» [7]. Тежфел вважає головним мотивом появи стереотипів прагнення до позитивної соціальної ідентичності, яка досягається шляхом порівняння своєї групи з аутгрупами, при цьому аутгрупам приписуються негативні якості. Стереотипи рухливі та ситуативні, вони залежать від контексту групових відносин. Тривалість існування стереотипів залежить не тільки від зовнішніх факторів, а й від збереження інтересу до них. Стереотипи зберігаються, транлюються і змінюються в процесі комунікації [2, 8]. На підставі зібраних даних психології, стереотип визначається як ментальна структура, яка викликає певний психологічний стан людини, що сприймає навколишнє соціальне середовище з позицій норм, моделей, стандартів і суджень про навколишнє соціальне середовище. Поява стереотипів обумовлена механізмами спрощення і категоризації середовища, що оточує людину.

Г. Тежфел підсумував головні висновки досліджень у галузі соціального стереотипу:

- люди з легкістю виявляють готовність характеризувати великі людські групи (чи соціальні категорії) недиференційованими, грубими і упередженими ознаками;
- така категоризація відрізняється міцною стабільністю протягом дуже тривалого часу;
- соціальні стереотипи певною мірою можуть змінюватися залежно від соціальних, політичних чи економічних змін, але цей процес відбувається вкрай повільно;
- соціальні стереотипи стають більш виразними і ворожими, коли виникає соціальна напруженість між групами;
- вони засвоюються дуже рано і використовуються дітьми задовго до виникнення власних уявлень про ті групи, до яких вони належать;
- соціальні стереотипи не представляють великої проблеми, коли не існує явної ворожості у відносинах груп, але надзвичайно важко

модифікувати їх і керувати ними в умовах значної напруженості і конфлікту.

Також, дослідник виділяє дві соціальні функції стереотипізації:

- пояснення існуючих відносин між групами та пошук причин складних і зазвичай негативних соціальних подій;
- виправдання існуючих міжгрупових відносин, дій, завершених чи планованих щодо чужих груп.

Важливо додати ще одну загальну соціальну функцію: збереження існуючих відносин, оскільки пояснення і, тим паче, виправдання відносин між групами за допомогою стереотипів необхідне перш за все, для збереження цих відносин.

Стереотипізація – це побудова образу на основі вже існуючого стійкого уявлення про членів певної соціальної групи, наприклад, гендерної чи етнічної, яка має місце там, де відбувається соціальна взаємодія [11]. Стереотипізація є значним ефектом міжособистісного сприйняття – побудовою образу на основі вже існуючого, стійкого уявлення, наприклад, про членів певної соціальної групи (етнічної, гендерної, професійної, тощо). Стереотипізація у сприйнятті людини може мати два наслідки. З одного боку, вона спрощує процес побудови образу іншої людини, скорочує необхідний на це час. З іншого, при включенні цього механізму може відбутися зрушення в бік будь-якої оцінки, що може створити упередженість або, навпаки, переоцінку реальних властивостей об'єкта сприйняття. Когнітивною основою стереотипізації є селекція, обмеження, категоризація великої маси соціальної інформації, що сприймається людиною.

Мотиваційною основою цього механізму є оціночна поляризація на користь своєї групи, яка дає людині почуття належності та захищеності. У свою чергу, вже створені та функціонуючі стереотипи спрямовують соціальну взаємодію в таке русло, що індивід, який сприймається стереотипно, починає своєю поведінкою підтверджувати типізовані уявлення про себе. Соціальний стереотип є універсальним інструментом розпізнавання і передачі суспільно

значущої інформації в процесах взаємодії людей з навколишнім світом і один з одним.

Стереотипізація є засобом конструювання символічних кордонів між «своїми» та «чужими». Як пише М. Пікерінг, знаковість є знаком «незалежності», а найважливіша функція стереотипу – чітко визначити, де проходить огорожа та хто знаходить по той бік [9].

Образ «Іншого\чужого» завжди амбівалентний, що С. Холл назвав «стереотипічним дуалізмом»: «розщеплення» стереотипу на два протилежні елементи, причому обидва вони конструюють «Іншого\чужого» у власних інтересах [10]. М. Пікерінг зазначає, що «Інший\чужий» є німим, він позбавлений права мати власний голос та бути самим собою, він може говорити тільки так, як це дозволено пануючим дискурсом. У цьому значенні стереотипізація – це процес встановлення владних відносин. Подібні дискурсивні стратегії є видом «символічного насилля», яке припускає боротьбу за репрезентації «своїх» та «чужих» і маніпуляцію між ними в соціальному просторі, метою якого є символічна влада і символічний капітал. Основні властивості стереотипу:

- не розвинений когнітивний компонент;
- поляризованість оцінки;
- жорстка фіксованість стереотипу, стійкість, що виявляється в різних ситуаціях і є на погляд багатьох дослідників головною характеристикою стереотипу;
- інтенсивність емоційного прояву;
- концентрований вираз властивостей соціальних установок (чіткий регулятор поведінки групи).

Стереотипи виникають завдяки дії двох тенденцій людської свідомості [17]:

- конкретизації, прагнення до асоціацій абстрактних понять із якимись конкретними образами;
- спрощення, суть якого зводиться до виділення декількох ознак як провідних для позначення більш складних явищ.

Науковці виокремлюють п'ять основних властивостей стереотипів [13]:

1. Стійкість. Навіть коли індивід зіштовхується із фактами, що спростовують той або інший стереотип, він схильний вважати ці факти винятком. Найміцнішими стереотипами є ті, що поширюються засобами масової інформації й існують у традиційному й міському фольклорі (анекдоти). Вони стосуються представників певних соціальних, політичних, етнічних або національних груп, відмінних від тієї групи, до якої належить даний засіб масової інформації або фольклорна традиція.
2. Мінливість. Вони еволюціонують разом із зміною соціальних норм, залежно від мінливих умов.
3. Стереотипи оцінні та емоційні.
4. Схематичність: фіксуються лише найважливіші риси представників групи. Наприклад, вислови «німецька пунктуальність», «єврейська жадібність», підкреслюють тільки одну рису характеру.
5. Стереотипи, що поділяються всередині стереотипізуючих груп. Стереотипи завжди залежать від системи референції, від загального еталону тієї чи іншої групи. Як тільки стереотип засвоюється групою, він стає частиною референційної системи. Це поширюється також і через виховання, а отже, укорінюється у системі відносин [14].

1.2. Типологія соціальних стереотипів

Розрізняють наявність двох функціональних рівнів соціальних стереотипів: групового та індивідуального. Стереотипи індивідуальні – характеристика схематизованих, шаблонних, емоційно-оцінних і стійких установок людини до будь-якого соціального об'єкта (людини, групи, явища), що склалися внаслідок соціальних умов і узагальнення попереднього особистого життєвого досвіду індивіда. Вони відіграють неоднозначну роль в житті людини: спрощують соціальне буття, скорочуючи витрати на пізнання нового, допомагають орієнтуватися в тих обставинах, які не потребують аналітичного, індивідуального відповідального рішення, проте відіграють негативну роль у ситуаціях, коли потрібна об'єктивна інформація.

Позитивні стереотипи формують ставлення до соціальних об'єктів на підставі точного узагальнення, що є правдивим (люди похилого віку менш активні). Позитивні стереотипи є навіть бажаними у суспільстві, оскільки спрощують соціальну картину світу, процес соціалізації, вони є проявом «чутливості» до соціокультурних відмінностей. Проблема зі стереотипами виникає тоді, коли вони є занадто узагальненими (ставлення до людини виключно на основі її ідентифікації з певною соціальною групою) або явно неточними. Неточні стереотипи (наприклад, стереотип фізичної привабливості – фізично привабливі люди мають соціально бажані якості) стають основою формування негативних стереотипів. Негативні стереотипи транслиують однобічні, перекручені уявлення, негативні емоції, переконання і, як правило, дискримінаційну поведінку одних соціальних суб'єктів стосовно інших, що склалися в умовах дефіциту інформації і упереджень, характерних для даного суспільства. Основою негативних стереотипів можуть бути емоційні асоціації, потреба виправдати поведінку, негативні переконання. Саме на їх підставі виникають різноманітні міжособистісні та соціальні конфлікти.

Стереотипи негативного ставлення або поведінки супроводжуються негативними емоціями (гнівом, відразою, презирством), трансформуються в загальну антипатію і нетерпимість по відношенню до того чи іншого об'єкту, що викликав негативні емоції. Їх сутність полягає у відкритому, явному, вербальному і поведінковому вираженні неприязні, відштовхування, ворожнечі. Нетерпимість розглядається як наслідок і втілення соціального стереотипу в дії.

У соціальній психології (Р. Таджура, Дж. Тернер, Ш. А. Надірашвілі, П. М. Шіхерев та інш.) стереотипи розглядаються як приписувані або асоціативні характеристики представників соціальних груп. Для людини як для істоти соціальної, властиво усвідомлювати своє «Я» і співвідносити його з певною групою людей, розмежовуючи поняття «своє» і «чуже». Представникам певної категорії приписуються якості, які вважаються типовими для людей цієї категорії.

У процесі ототожнення людини з певною категорією враховуються її вікові, статеві, етнічні, професійні ознаки [6]. Різниця між «чужим» і «своїм» перетворює представників груп в протилежні, що захищають свої інтереси. Емоційна оцінка «своєї» групи протиставляється сприйняттю «чужий». Тобто за спрямованістю на певний соціальний суб'єкт, стереотипи структурують на: етнічні, релігійні, гендерні, професійні, фізіогномічні.

Наприклад, стереотипи етнічні – це відносно стійкі уявлення про моральні, розумові, фізичні та соціальні якості, притаманні представникам різних етнічних спільнот. У своїх працях Є. Богардус, Д. Кац, К. Брейлі вивчали етнічні стереотипи і частково зачіпали проблему антисемітизму [3, 4]. Вони дали таке визначення: «етнічний стереотип – це стабільна уява, мало погоджена з тими реаліями, яку вона намагається представити, що впливає з властивої людині якості спочатку визначити явище, а потім уже його простежити».

Релігійні стереотипи вказують на конфесійну належність, тому пов'язані зі ставленням до індивіда з боку представників інших релігійних або

громадянських спільнот. Особливості релігійних стереотипів зумовлюються специфікою релігійної свідомості. Так, якщо соціальний стереотип установлюється внаслідок впливів об'єктивного світу, то виникнення релігійного стереотипу значною мірою визначається уявним світом. Установку стереотипу визначає не сам світ надприродного, а сприйняття суб'єктом уявного як очікуваного, як мети, до якої прагне віруюча людина [42].

Американський психолог Д. Мацумото у своїй книзі «Culture and Psychology» гендерні стереотипи описує як типові психологічні та поведінкові характеристики, традиційно приписувані чоловікам або жінкам [43]. С.М. Оксамитна розглядає «гендерні стереотипи» як узагальнені уявлення про чоловіків і жінок, які виявляються, насамперед, як гендерно-рольові стереотипи, що стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам [44]. Вона стверджує, що уявлення про психологічні та поведінкові відмінності статей є основою формування й відтворення гендерно-рольових стереотипів.

Професійні стереотипи є одним з різновидів соціальних стереотипів, що відноситься до міцних соціальних образів та ідей про особистісні характеристики та особливості поведінки людини певної професії. В. Петренко вважає, що соціальний стереотип виконує роль схематизованого уявлення про тип особистості – характерного представника певної професії. Професійним стереотипом є збірний образ уявлень про типового представника відповідної професії, який формується та підтримується як спеціалістом цієї професії, так і уявленнями про нього з боку інших людей [46]. Тобто професійні соціальні стереотипи є засобами категоризації інших людей і можуть бути певними еталонами, мірками самосвідомості. Професійні стереотипи так само схематичні та спрощені, як стереотипи загалом, вони

ігнорують унікальність кожного члена «чужої» групи і змальовують усіх через певний шаблон.

Фізіогномічні стереотипи ґрунтуються на визнанні зв'язку між зовнішністю та рисами характеру людини. Наприклад, вважається, що люди з повними губами доброзичливі, а невеликі очі характеризують урівноважених осіб, вірних своїм ідеалам.

Стереотипи є невід'ємною частиною соціальної культури суспільства від мікро до макрорівня. Функціонування стереотипів можна пояснити існуванням стійкого зв'язку між сприйняттям об'єктів під певним кутом зору і відповідною повторюваною поведінкою, збільшенням масової свідомості і поведінки людей, особливостями маніпулювання ними, витоки нетерпимості в міжособистісних і міжгрупових стосунках людей, взаємозв'язок процесів ідентифікації особистості зі станами її життєдіяльності та ін.

Зазвичай, люди вважають, що їх уявлення і сприйняття про певні речі збігаються, і якщо двоє чи більше людей сприймають однакові предмети по різному, то хтось з них має помилкове уявлення. Стереотип є невідкладним елементом свідомості повсякденного життя. Він акумулює певний стандартизований колективний досвід, що був викликаний людиною в процесі спілкування чи навчання і допомагає зорієнтуватися в житті і певним чином детермінує, спрямовує поведінку людини. Стереотипи можуть бути як помилковими так і істинними, викликати негативні й позитивні емоції.

У будь-якій культурі, формування стереотипного уявлення є важливою частиною, але це й породжує певний консерватизм. Частіше за все, люди не розуміють, чому і які саме причини вплинули на їх власне ставлення до інших людей, чи певних процесів, чи не здогадуються, що на це впливають в першу чергу соціальні стереотипи.

1.3. Основні підходи до вивчення ідентичності

Професійне становлення супроводжується зміною уявлень людини про себе, свого місця в професійному світі, професійним самовизначенням особистості, тобто набуттям професійної ідентичності. Формування професійної ідентичності набуває особливого значення у підготовці майбутнього соціального педагога, оскільки сама його особистість є «інструментом» впливу на клієнта, а, отже, несформована професійна ідентичність гальмує становлення особистості соціального педагога як професіонала і, тим самим, унеможлиблює його здатність до надання належної професійної допомоги. Вивчення і формування професійної ідентичності майбутніх соціальних педагогів у процесі навчальної підготовки ініціює пошук нових орієнтирів освіти, цілей, можливостей. Професійна ідентичність є набором певних характеристик, які допомагають людині орієнтуватися у світі професій, реалізовувати особистий професійний потенціал. Крім того, сформована професійна ідентичність підвищує рівень впевненості у собі, дозволяє відчувати причетність до великої професійної групи, визначити своє місце у світі соціальних взаємодій.

Поняття ідентичності є основним у соціально-психологічних та соціально-філософських концепціях Е.Фромма. Ідентичність розглядається у ракурсі двоплощинності, а саме через взаємодію людини та суспільства і через діалектичність зв'язку індивідуального та загального у людській природі. На думку автора, ідентичність – це одна з екзистенційних потреб людини: «Індивідуум перестає бути самим собою. Він перетворюється в такий тип особистості, що потребує певної культурної моделі, і як результат стає схожим на інших, таким, яким його хочуть бачити» [28]. Для особистості, необхідно взаємодіяти з оточуючим світом, щоб уникнути самотності та ізольованості, а досягнути цього особистість може шляхом самоототожнення з певними ідеями, цінностями, соціальними нормами та стандартами.

Як зазначає видатний дослідник ідентичності Е. Еріксон, «ідентичність являє собою синтез різних значущих ідентифікацій людини» [27]. Він говорить, що ідентичність виникає у процесі найрізноманітнішої взаємодії, на основі довіри та емпатії між суб'єктами взаємодії. Надалі у ході внутрішньопсихічних процесів (інтроєкції, ідентифікації, формування ідентичності) відбувається «пробна кристалізація» ідентичності. Вчений стверджує, що процес формування ідентичності відбувається протягом усього життя, однак у юнацькому віці досягає певної цілісності, тим самим містить у собі всі значущі для людини ідентифікації.

Динамічність ідентичності відображається у рівнях, серед яких виділено такі: індивідуальний, особистісний та соціальний. На першому рівні, відбувається аналіз ідентичності, як результат усвідомлення людиною власного існування у часі та просторі, та визнання цієї тотожності значущими оточуючими. Другий рівень – особистісний, відображає відчуття власної неповторності, унікальності життєвого досвіду, внутрішню тотожність. Це прихована робота Его-синтезу, яка інтегрує всі дитячі ідентифікації з розумовими здібностями, з сприятливими можливостями та запропонованими соціальними ролями. Третій рівень ідентичності – соціальний, він відображає внутрішню солідарність людини із соціальними, груповими ідеалами та стандартами. Саме останній рівень сприяє тому, що ми поділяємо світ на подібних та відмінних собі.

У своїх дослідженнях феномену ідентичності, В.Зливка та О.Котух спираються на інтегративний аналіз, де ідентичність розглядається як взаємодоповнюючі та взаємозалежні аспекти соціальної та особистісної ідентичності, які змінюються в соціальній реальності [29]. При цьому, особистісна ідентичність, охоплює індивідуально-специфічні характеристики особистості, а соціальна – транслюється в соціально-групову приналежність. Важливо враховувати умовність такого первинного розмежування, оскільки зближення індивідуальних та групових особливостей, здебільшого виражатиметься двостороннім процесом, як на стадії самокатегоризації та

самоідентифікації, так і пізніше, в процесі розвитку самої особистості, групи, та особистості в групі. Таким чином, ідентичність є складним та багатогранним феноменом, розвиток якого супроводжується суперечливим та тривалим процесом становлення особистості через подолання криз. Формування ідентичності можливе тільки в системі взаємовідносин, а тому взаємодія з оточуючими дає змогу отримати новий досвід, активно засвоїти категорії та поняття за допомогою яких відбувається пізнання себе.

1.4. Поняття професійної ідентичності у науковому дискурсі

Найважливішою стороною життєдіяльності людини, що забезпечує повну самореалізацію особистості, актуалізацію всіх її можливостей є професійна діяльність. Кожен працівник повинен володіти певними особистісними та професійно-важливими якостями. Та ототожнення себе з обраною професією, усвідомлення власної приналежності до певної професійної структури є не менш важливим. Професійний розвиток особистості в процесі освоєння певної професії передбачає цілковите занурення особистості у виконання власних професійних обов'язків і усвідомлення свого місця в системі міжособистісних стосунків колективу та системі професійного простору загалом. Психологами визначається професійна ідентичність як усвідомлення своєї приналежності до певної професії, що формується в процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності.

Основоположником науково-психологічного підходу до проблеми становлення і формування професійної ідентичності вважають Ф.Парсонса, оскільки саме він сформулював основи практичної роботи з підготовки молодих людей до вибору професії. Як зазначає Н.Шевченко, дослідження феномену професійної ідентичності досить суперечливе, оскільки актуалізує питання про її місце в структурі процесу ідентифікації особистості загалом, так і навпаки, підлеглий елемент, який формуватися під впливом особистісних якостей людини [30].

М. Аргайл базовим компонентом у професійній ідентичності визначає взаємодію з іншими членами професійного об'єднання. На думку автора, цей фактор допомагає особистості засвоювати професійні стандарти і оцінювати рівень оволодіння професійних навичок. Цікаво також відмітити, що усвідомлення професійних вимог, цінностей, етичних норм, відбувається під час оволодіння професією, а не навпаки. Таким чином, процес становлення професійної ідентичності здійснюється, як співвіднесення індивідуальних

особливостей і соціальних впливів у процесі професіоналізації, що дає змогу індивіду здійснювати професійну саморегуляцію [31].

Як зазначає С. Лукомська, україномовному терміну «професійна ідентичність» відповідає низка термінів в англійській мові. Наприклад, «professional identity» характеризує ідентичність, сформовану у процесі трудової діяльності людини та охоплює професійну компетентність, етику, розвиток, спеціалізацію, самосприйняття та рольову поведінку [38]. Термін «work-related identity» означає поза організаційну структуру і формується в особистості незалежно від місця її трудової діяльності. «Occupational identity» – власне професійна ідентичність – соціальний конструкт і внутрішній психологічний процес усвідомлення особистістю себе як працівника. «Organizational identity» та аналогічний термін «corporate identity» означають відчуття приналежності до організації чи компанії, у якій працює людина, наявність ціннісного ставлення до роботи в організації, емоційної прихильності до значущої для індивіда спільноти [38].

У дослідженнях Д. Холла та Д. Холланда зазначається, що професійна ідентичність – важлива складова в структурі особистості, оскільки сприяє успішному пристосуванню індивіда до зовнішнього середовища, зокрема до професійного. Професійна ідентичність – це домінуючий фактор професійної кар'єри, який базується на професійній придатності, професійній мотивації та визначає шлях розвитку індивіда як професіонала [32].

У своїй роботі І. Дружиніна, зазначає, що професійна ідентичність займає визначне місце серед інших ідентичностей (гендерної, етнічної) оскільки містить довільний характер її здійснення та роль мотиваційно-ціннісної основи, яка детермінується рівнем включеності індивіда у зв'язки в середині професії та поза нею [33]. Таким чином, зміст професійної ідентичності створюють численні соціально-психологічні та особистісні чинники, які виникають, формуються та розвиваються в контексті соціального середовища в якому набувається чи здійснюється професійна діяльність.

Більшість дослідників збігаються в думці, що сформована професійна ідентичність забезпечує людині цілісність, визначеність і починає активно формуватися вже на етапі професійного навчання у просторі процесів самовизначення, самоорганізації, персоналізації. Тобто, професійна ідентичність не може розглядатися окремо від особистісного розвитку, зокрема без урахування мотиваційної спрямованості [22, 25].

Як зазначає А. Борисюк, формування професійної ідентичності, готовності до майбутньої професійної діяльності, знаходження професійного поля для самореалізації, підтримка у пошуку сенсу майбутньої професії, набуває особливого значення на завершальному етапі професійної освіти. Підкреслюючи значення цього феномена, авторка наголошує, що професійна ідентичність «допомагає особистості свідомо керувати своїм професійним становленням, свідомо обирати особистісно-цінну лінію свого професійного розвитку, надає цілісність і системність, передбачає упорядкування та інтеграцію потреб і професійних прагнень особистості, виникнення стійкої дієвої мотиваційної сфери, адекватне ставлення до себе як до професіонала, до професії, до представників професійної спільноти, запобігає професійному вигоранню» [21]. У психології склалися підходи, згідно яких професійна ідентичність, розглядається як складний інтегративний психологічний феномен, як провідна характеристика професійного розвитку людини, що свідчить про ступінь сприйняття обраної професійної діяльності як засіб самореалізації і розвитку [22]. Еріксон розглядає професійну ідентичність як процес, що пов'язаний із професійним самовизначенням, самооцінкою, професійною спрямованістю, і містить задоволеність професійною діяльністю, забезпечуючи успішний професійний розвиток [23].

Професійна ідентичність розглядається як динамічна структура, яка об'єднує особистісну і соціальну форми ідентичності. Вона складається з когнітивного, емоційного і мотиваційно-ціннісного компонентів, зміст яких змінюється в процесі професійного розвитку особистості. Н. Кривоконь розглядає становлення ідентичності у професійній сфері через «активність»,

яка виступає багатовимірною категорією, що розкриває індивідуально-особистісний рівень здійснення діяльності, спілкування, пізнання [22].

Процес формування професійної ідентичності складається із сукупності професійних конструктів:

- професійного самовизначення;
- професійної придатності;
- вироблення професійно важливих якостей;
- професійної готовності;
- професійного розвитку;
- розробки професійного життєвого плану [24].

На професійне становлення особистості впливають також біологічні, соціальні і внутрішньо особистісні фактори. Біологічне становлення фахівця підпорядковане фізіологічному розвитку людини. Соціальний фактор висвітлює вплив сім'ї та найближчого оточення людини на її професійний вибір. Більш складним для діагностики та оцінки вважається внутрішньоособистісний фактор, який включає самооцінку людини, образ «Я» та ін. [35].

Безпосередньо, на процес формування професійної ідентичності можуть вплинути такі групи чинників:

- персоналізовані, цю групу утворюють чинники, які пов'язані з ціннісно-смісловою сферою, самосвідомістю, самоактуалізацією, рефлексивністю, компетентністю, здібностями тощо;
- об'єктивні, цю групу формують чинники, які пов'язані з вимогами професійної діяльності, яка здійснюється в особистісно-орієнтованій парадигмі, яка виступає регулюючою основою професійно-особистісного самовизначення майбутнього фахівця;
- чинники, які пов'язані з організацією освітньої та професійної сфер [34].

Над проблемою професійної ідентичності у процесі професіоналізації особистості працює українська дослідниця Ж. Вірна та виділяє такі форми професійної ідентичності:

1. Контрасно-позитивна (повний збіг в оцінюванні реального «Я» і професійного «Я»). Така збалансованість в усвідомленні самого себе та значенні професійної діяльності пояснюється розвинутим, соціалізованим сенсом, коли виявляє вміння чітко визначати і використовувати умови, і засоби професійної діяльності).
2. Контрасно-негативна (повна розбіжність в оцінюванні реального «Я», ідеального «Я» і професійного «Я»). Така неузгодженість з неадекватним усвідомленням себе і значенням професійної діяльності у зв'язку з втратою значущості професійної діяльності і, можливо, життєвого сенсу).
3. Перспективно-позитивна (повний збіг в оцінюванні реального «Я» та ідеального «Я» і професійного «Я» та ідеального «Я», що свідчить про ідеалізоване бачення себе як професіонала. Самооцінка позбавлена адекватного стимулювання).
4. Перспективно-негативна (збіг в оцінюванні професійного «Я» та ідеального «Я» за неадекватного оцінювання реального «Я» і професійного «Я» та ідеального «Я» і реального «Я»). І, як результат, відбувається деформація в адекватності оцінок і самоконтролю особистості у професійній діяльності та життєвих ситуаціях).
5. Проміжна (порушується ідеалізоване усвідомлення себе і професійного образу, що є результатом не тільки неадекватної самооцінки, а й розбіжностей усвідомлення цілей і засобів професійної діяльності з власними можливостями людини) [36].

Під час становлення професійної «Я-концепції» важливими є такі чинники: сформованість індивідуальних стереотипів цієї професії, співвіднесення їх з поглядами, виробленими в суспільстві; вплив групових очікувань на дотрудовій стадії соціалізації та розвиток образів професії як процес співвіднесення людиною власних життєвих цілей, задатків, здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації у професійній сфері. Однією з

детермінант формування професійної самосвідомості є професійна самоідентифікація; вона ж виступає механізмом цього процесу.

Внутрішньою стороною оволодіння фахом є формування психологічної системи діяльності на основі індивідуальних якостей суб'єкта діяльності шляхом їх реорганізації, переструктурування, виходячи з мотивів, цілей та ставлення до праці, тобто, через зміну самосвідомості. Важливим механізмом і результатом формування «Я-концепції» професіонала є, відповідно, самоідентифікація та ідентичність. Ці феномени можна розглядати в динаміці у ході формування професійної самосвідомості.

Висновки до розділу I

Отже, можна зазначити, що соціальні стереотипи – це звичні, шаблонні, схематизовані, стійкі зразки думок, сприйняття, поведінки, універсальні, емоційно забарвлені установки. Внутрішня структура стереотипу складається із поєднання спрощених, стандартизованих знань, почуттів і відповідної поведінки. Наслідувати стереотип – означає узагальнювати соціальні стосунки. Соціальні стереотипи важко піддаються зміні чи корекції, оскільки вони виникають та функціонують здебільшого у сфері масової свідомості та є складовою соціальної установки, відчуттям соціальної солідарності. Поняття стереотипу визначається як стандартизований, стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений образ, уявлення про соціальний об'єкт. Такі фіксовані уявлення надають досить сильний вплив на людей, стимулюючи вони формування таких рис характеру, які відображені в стереотипі. Стереотипи можуть бути індивідуальними і соціальними, виражають уявлення про цілу групу людей. До соціальних стереотипів ставляться як більш приватні випадки етнічні, гендерні, релігійні, фізіогномічні, професійні і цілий ряд інших стереотипів.

Професійна ідентичність – це поняття, яке вміщує взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних, поведінкових, ціннісних характеристик особистості, які дозволяють професійно зорієнтуватися людині, професійно реалізуватися, спрогнозувати перспективу розвитку молодого фахівця. Водночас становлення професійної ідентичності, професіоналізація свідомості опосередковані тривалим, поетапним розвитком індивіда як суб'єкта, особистості та індивідуальності. Перш за все, це етап навчання, накопичення досвіду, освоєння та систематизації теоретичних знань. Далі підключається психологічна складова професіоналізації, коли особа спостерігає, привласнює та уявляє себе і майбутню професію. Потім, це етап саморефлексії, усвідомлення реального стану справ, їх прийняття чи неприйняття, а також визнання чи невизнання професійним співтовариством

людини як фахівця. Важливо те, що надбання професійної ідентичності відбувається у процесі навчання, уможлиблюється через творчу пізнавальну активність особистості, а також її психологічну підготовку до ефективного здійснення професійної діяльності. Окрім цього, опосередковано впливають на її поступальний розвиток саморефлексія, моделювання, наслідування професійних взірців майбутнього фаху, чітке визначення свого місця і ролі. У процесі фахової підготовки професійна ідентичність є предметом становлення особистості студентів. У цей період засвоюються не лише знання, формуються уміння й навички, а й здійснюється професіогенез, що передбачає формування професійної ідентичності.

Професійна ідентичність як один із провідних критеріїв становлення особистості, професіонала виконує такі функції: соціального статусу (професійна приналежність), самоповаги, особистісної безпеки, самовдосконалення, професійного та особистісного росту, структурування життєвого часу й простору, віднайдення особистого сенсу буття.

На професійну ідентичність соціального педагога, як частину його соціалізації, впливають особливості соціального середовища, в якому відбувається професійна діяльність, характер взаємодії та спілкування як в студентській групі, так і у професійних групах, з якими студенти знайомляться у ході різних видів практик, професійних ситуацій.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Становлення ідентичності відбувається з народженням нового члена суспільства і професійна ідентичність є останньою цеглиною у формуванні повноцінного учасника суспільної реальності. Всі діти з дитинства приміряють на себе ті чи інші професії, здається, що чи не кожна маленька дівчинка уявляла себе співачкою чи моделлю. А хлопчики ж у свою чергу, приміряли на себе роль рятувальника чи космонавта. Такі з першого погляду жартівливі фантазії вже у малому віці є частиною побудови ідентичності, співвідношення себе з реальністю, відповідно до своєї статі, віку, раси, національності.

З раннього віку ідентичність формується зовнішніми умовами, які є незмінними. Ще однією з умов майбутнього утворення ідентичності є запозичення, засвоєння ролей від найпершої малої групи, учасником якої дитина є – сім'я. І останньою формою ідентичності, в яку також входить і професійність, називають набутою. Це друзі, знайомі, увесь той набутий соціальний капітал, який ми починаємо формувати навколо себе з моменту потрапляння і активного включення у соціальне життя.

Базис для благополучного життя закладається саме у сім'ї як підсистемі суспільства. Не можна виключати і роль особистісних інтересів майбутнього учасника трудового процесу. Так як ідентичність – це по суті вічний процес становлення індивіда, то можна розглядати вибір професійної діяльності як процес інтеграції ще одного «Я» концепту у свідомість особистості. Та підлітковість супроводжується не тільки потребою у самоідентифікації, а і проблемою пошуку своєї особливості, цей етап дозрівання супроводжується переходом від залежного співіснування до незалежної дорослості.

21 століття, період у якому ми проживаємо - це вік технологій та прогресу, а також значного збільшення інформаційного впливу на молодь. Збільшення споживаної інформації, з одного боку, прямо пропорційне

потенційному розширенню світогляду і покращенню розуміння про професійні можливості, а, з іншого боку – це велика кількість даних, яка може викликати зворотну реакцію – обрання найбільш очевидного і найпростішого кар'єрного шляху. Прикладом цього можуть бути кар'єрний шлях батьків, старших знайомих чи близьких, особливо у випадку, коли майбутній випускник школи ще остаточно не визначився, що йому подобається, а що – ні. Здебільшого, саме у підлітковому віці головні компоненти ідентичності набувають сталості, але не завжди. Потрібно розуміти, що сформована професійна ідентичність – це взаємозв'язок сукупних характеристик особистості, на основі яких обирається майбутня професійна орієнтація. Можна зазначити, що ідентичність та професія є поняттями взаємопов'язаними. Повноцінна ідентичність не може сформуватися без професії, але в той самий час ідентичність розвивається під час набуття професійних навичок, перебування у професійному колі.

Хочеться зазначити, що визначення впливу соціальних стереотипів на професійну ідентичність цікаве з декількох точок зору.

Перш за все, професіогенез у шкільному віці є доволі стресовою подією, бо це найголовніше рішення, яке очікується від підлітка, усім його оточенням. Не рідко, батьки або впливові дорослі, вчителі можуть чинити тиск на доволі важливий вибір молодшої особи, схилити на той чи інший бік, відносно певної майбутньої професійної діяльності. Та, на жаль, в умовах стресу, індивід може приймати хибне рішення, за причини покладання свого майбутнього на шаблонне уявлення про навколишній світ. Соціальні стереотипи у цьому випадку можуть зіграти превалюючу роль і, наприклад, відкласти мрію на декілька років чи, навпаки, звужити світогляд підлітка, який буде відсікати, на його думку, не престижні чи гендерно направлені професії.

Насправді, достатньо важко обрати спеціальність у доволі молодому віці, особливо зважаючи на ще нерозвиненість критичного мислення, упередженості та радикалізму, які властиві підліткам. Одним із обов'язкових елементів упередженості є якраз стереотипізація навколишнього світу. Адже

у підлітковому віці молода особа ще вчиться розбиратися не тільки з навколишнім світом і собою, саме тому, аби спростити життя, простіше опиратися на вже готові картинки світу.

Другим, превалюючим чинником, який можна розглянути у контексті впливу соціальних стереотипів на формування професійної ідентичності є відокремлення типового портрету вступника кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки. Перш за все, це необхідно задля того, щоб зрозуміти у якій родині і з якими цінностями, інтересами, починає формуватися ідентичність, яка в подальшому вирішить продовжити свій розвиток у професійній діяльності як соціальний педагог. Це цікаво дослідити з точки зору створення портрету потенційного соціального педагога. Даний портрет можна створити за допомогою стереотипів, які найчастіше мають відлуння у мисленневих процесах студентів. Не менш важливо прослідкувати яким чином складався шлях студента кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки. Адже, як було зазначено вище, у конструюванні ідентичності беруть участь характеристики вроджені, такі як соціальний статус батьків чи місце проживання, тощо.

2.1. Опис дослідження впливу соціальних стереотипів на формування професійної ідентичності у студентів спеціальності соціальна педагогіка

На основі окреслених цілей дослідження було обрано метод опитування, а саме, зважаючи на зовнішні політичні обставини в Україні, його підвид – онлайн-анкетування. Метод опитування був обраний для того, щоб кожен окремий респондент мав час для саморефлексії, відповідаючи на запитання. Адже, половина респондентів ще тільки на початку набуття своєї професійної ідентичності і для кожного курсу певний самоаналіз зайняв би різний відрізок часу, що могло б спричинити негативний вплив на результати дослідження. Наприклад, при використанні іншого методу дослідження, як от фокус-групи чи глибинне інтерв'ю.

За допомогою онлайн-опитування з'явилась можливість охопити якнайбільше студентів кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки з різних курсів та куточків країни. До того ж, через те, що збір інформації відбувався в умовах анонімності, можна апелювати до абсолютної щирості респондентів у своїх відповідях. Поширення опитувальника відбувалося шляхом його розміщення у спеціалізованих чатах спілкування студентів з кафедри. Тобто, можна зазначити, що під час побудови вибіркової сукупності було використано стихійний метод відбору респондентів. Це означає, що у дослідженні приймали участь лише ті студенти, які мали в той період доступ до інтернету, час та бажання.

Загалом, у вибірку потрапили студенти перших-четвертих курсів ОР «Бакалавр» та першого-другого курсу ОР «Магістр». Відповідно до кожного з навчальних років був представлений рівномірний розподіл за віком. На жаль, досягнути ідеального розподілу у відношенні статі не вийшло з причини превалювання жіночої статі на факультеті. Необхідно зазначити, що гендерний розподіл склав 88% осіб жіночої статі та лише 12% чоловічої (Рис. 2.1).

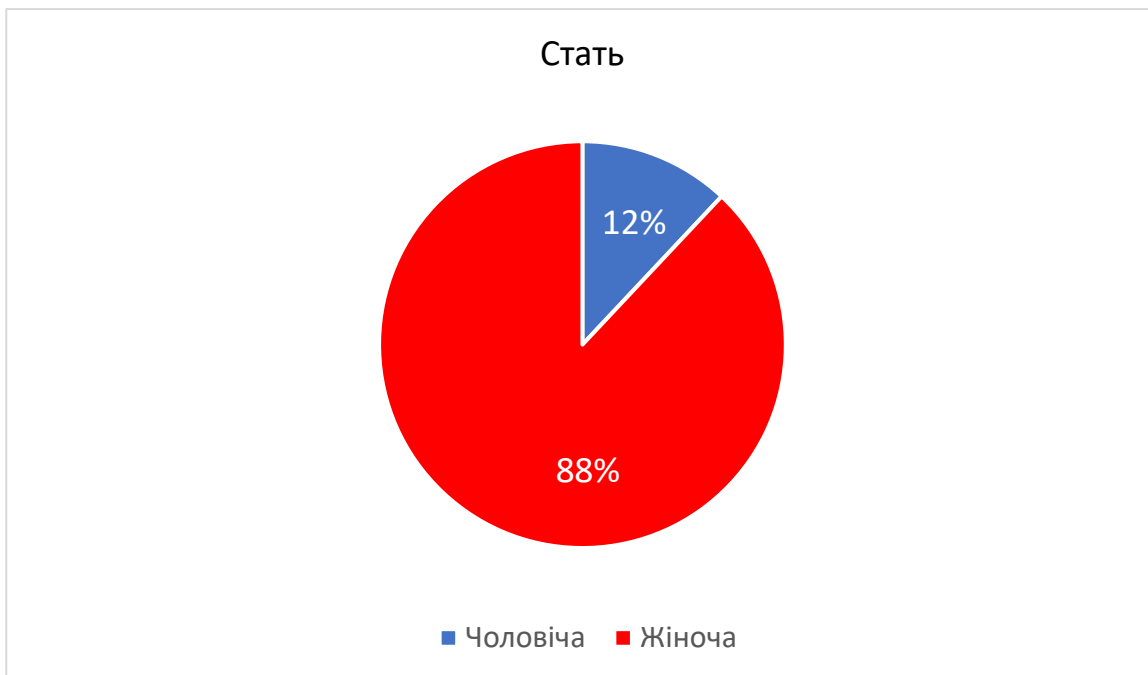

Рис. 2.1. Стать респондентів у відсотковому значенні.

З метою проведення об'єктивного емпіричного дослідження, було розроблено анкету на основі теоретичного дослідження, яка містила в собі відкриті та закриті запитання. Анкету можна розділити на 3 змістовні блоки запитань.

Перший блок запитань стосувався соціальних стереотипів, які так чи інакше пов'язані з буденним життям у соціумі. Задля охоплення якнайкращого розуміння про стереотипізацію респондентів було використано 5 основних видів соціальних стереотипів: гендерні, релігійні, етнічні, фізіогномічні та професійні. Запитання гендерного блоку були розподілені просто один за одним, де є запитання про роль людини певної статі як і у сім'ї, так і у сфері робочих відносин. Було умисно збільшено кількість питань у блоці гендеру, порівняно з іншими блоками, з метою потенційного аналізу наявності чи відсутності зв'язку з формуванням професійної ідентичності респонденту.

Всі інші підблоки у анкеті з розділу соціальних стереотипів були написані за допомогою шкали Лайкерта, де 1 – це абсолютно згодний\згодна, 3 - важко сказати, а 5 – абсолютно не згодний\згодна. До цієї частини опитувальника підпадають релігійні, етнічні, фізіогномічні та професійні

стереотипи. Останні, зокрема, націлені на напрямок соціальної педагогіки, аби зрозуміти в майбутньому наскільки впливає чи не впливає навчання в університеті на пізнання свого роду занять. Чи, навпаки, студенти перших років навчання є максимально незаангажованими особистостями, без впливу на них стереотипів про їхню майбутню професійну діяльність.

Знову ж таки, запитань про стереотипи у соціальній педагогіці було трошки більше, ніж соціальних стереотипів, задля більш детального вивчення теми. Метою розгляду релігійних стереотипів було дослідження про уявлення студентів щодо впливу релігії на формування духовного та ціннісного розвитку світобудови особистості. Етнічні стереотипи допомагають зафіксувати думки респондентів стосовно уявлень про якості, риси національного характеру і спосіб життя окремих етнічних груп. А «Фізіогномічні стереотипи» дають можливість прослідкувати уявлення респондентів про зв'язок між зовнішністю та рисами характеру людини. Ці запитання також необхідні для розуміння типового розрізу стереотипізації соціального педагога, адже взаємодія з людьми є однією з найважливіших частин нашої професії. І дуже важливо, щоб майбутній спеціаліст мав якнайменш упереджене ставлення до різних прошарків суспільства.

Передостанній блок включав питання про досвід формування професійної ідентичності. Ця частина опитувальника є дуже важливою, адже включає в собі джерела з якої студенти черпали інформацію про соціальну педагогіку у своєму підлітковому періоді. Також, в ній є мотиваційна складова, яка є важливою частиною включення у робочі відносини. І останнім ключовим моментом у даному блоці є запитання про задоволеність і відповідність очікуванням від навчання на факультеті. Адже навчання є необхідною частиною формування професійної ідентичності, бо саме цей період відзначається видозміною мотивації та становлення побудови ідентичності.

Соціально-демографічний блок є стандартним, окрім двох запитань, що стосуються рівня освіти батьків та майбутніх планів проживання студента.

Тобто, таким чином, можна зрозуміти наявність чи відсутність амбіцій респондента, відзначаючи кореляцію між рівнем освіченості батьків, тобто, умовах в яких пройшло становлення особистості та задоволеності своїм життям на даний момент.

2.2. Описовий аналіз результатів блоку стереотипів

Як вже було зазначено вище, перший блок – про соціальні стереотипи був розділений на п'ять підблоків, кожен з яких стосувався певного виду соціальних стереотипів: гендерні, релігійні, етнічні, фізіогномічні, професійні.

Відповідно до результатів на перший підблок – я можу виділити те, що наші студенти майже не мають стереотипного уявлення стосовно гендерних ролей, лише малий відсоток респондентів відзначився своїм стигматизованим поглядом на суспільство. Відповіді поділились у такому відсотковому значенні: у 93% респондентів стереотипні погляди відсутні і лише у 7% вони присутні (Рис. 2.2).

Рис. 2.2. Відповіді до підблоку «Гендерні стереотипи».

Другий підблок був присвячений релігійним стереотипам. Релігія як форма усвідомлення людиною навколишнього світу і самої себе є відображенням навколишньої дійсності, і розвивається та змінюється одночасно з життям. Відповідно, отримані нами результати демонструють позитивну тенденцію, адже лише 25% студентів мають стереотипне уявлення стосовно релігії. Хотілося б зазначити те, що у цього відсотка студентів, стигматизоване уявлення присутнє тільки відносно навколишньої дійсності і ціннісної світобудови (Рис. 2.3).

Рис. 2.3. Результати відповідей до підблоку «Релігійні стереотипи».

Третій підблок стосувався етнічних стереотипів, і у ньому цікавим є те, що відповіді студентів рівномірно розділились 50 на 50 (Рис. 2.4). Нині можна прослідкувати, що у сучасному поліетнічному суспільстві людина виявляється мимоволі втягнутою у постійний потік різноманітної і нерідко внутрішньо суперечливої інформації. З результатів можна виокремити, що половина студентів має стереотипізоване уявлення відносно якостей характеру, цінностей, більше, аніж про спосіб життя етнічних груп.

Рис. 2.4. Результати відповідей до блоку про «Етнічні стереотипи».

У відповідях до підблоку стосовно фізіогномічних стереотипів, можна прослідкувати, що респонденти не мають стигматизованого уявлення стосовно фізіогноміки, вони чітко аналізують відсутність зв'язку між зовнішністю та рисами характеру людини. Відповідно, лише 3% студентів мають стереотипні уявлення і у 97% вони відсутні (Рис. 2.5).

Рис. 2.5. Результати відповідей до підблоку про «Фізіогномічні стереотипи».

Як уже зазначалося раніше, підблок професійних стереотипів містив у собі більше стереотипів стосовно професійної діяльності соціального педагога. Тому, дуже радісно отримати такі результати: у 94% студентів стереотипні погляди відсутні, а лише 6% їх мають (Рис. 2.6). Це може свідчити про те, що у студентів є чітке уявлення відповідно обов'язків і завдань щодо соціально-педагогічного напрямку, вони розуміють і знають задля чого прийшли здобувати освіту. Стереотипізоване уявлення відсутнє з приводу своєї ж професії, всі респонденти знають та розуміють, що їх може очікувати в майбутній професійній діяльності соціального педагога, а також, можливості подальшого професійного розвитку.

Рис. 2.6. Результати відповідей до підблоку про «Професійні стереотипи».

2.3. Описовий аналіз результатів блоку формування професійної ідентичності

Другий блок опитувальника був спрямований на отримання результатів щодо «Досвіду формування професійної ідентичності». У ньому можна виявити деякі закономірності, а саме: 89% респондентів обрали свій шлях під час вступної кампанії, інші 11% зробили свій вибір у старшій школі (Рис. 2.7). Можливо, це свідчить про якісну рекламну кампанію нашого факультету, і що вступники чітко розуміють, які знання вони зможуть отримати під час навчання на соціальній педагогіці.

Рис. 2.7. Результати відповідей на запитання «Коли Ви остаточно визначилися з вибором майбутньої спеціальності?».

Знання стосовно спеціальності здебільшого були отримані з Інтернету 84,6%, а також саме із сайту Університету 80,8% (Рис. 2.8).

Звідки Ви вперше дізналися про дану спеціальність? (Можна виділити декілька варіантів)
26 відповідей

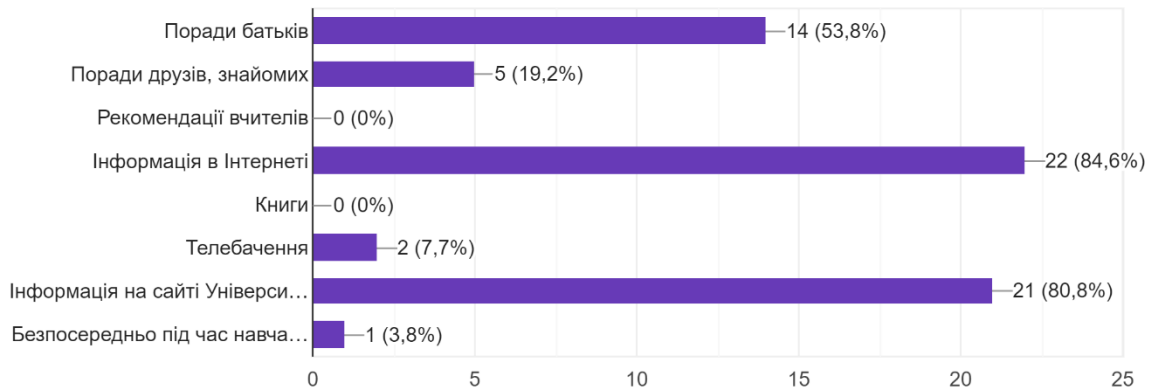

Рис. 2.8. Результати відповідей на запитання «Звідки Ви вперше дізналися про дану спеціальність?».

Не дивлячись на те, що більшість студентів обирали свій майбутній професійний шлях саме під час вступної кампанії, 76,9% студентів виокремили саме суспільну значимість професії та інтерес до соціальної сфери як основоположними мотиваційними чинниками (Рис. 2.9). Також, 50% студентів зробили позитивний вибір про вступ на нашу спеціальність саме завдяки тому, що сфера соціальної педагогіки має перспективи для подальшого професійного розвитку.

Які чинники впливали на Вашу мотивацію при вступі на дану спеціальність? (Можна виділити декілька варіантів)
26 відповідей

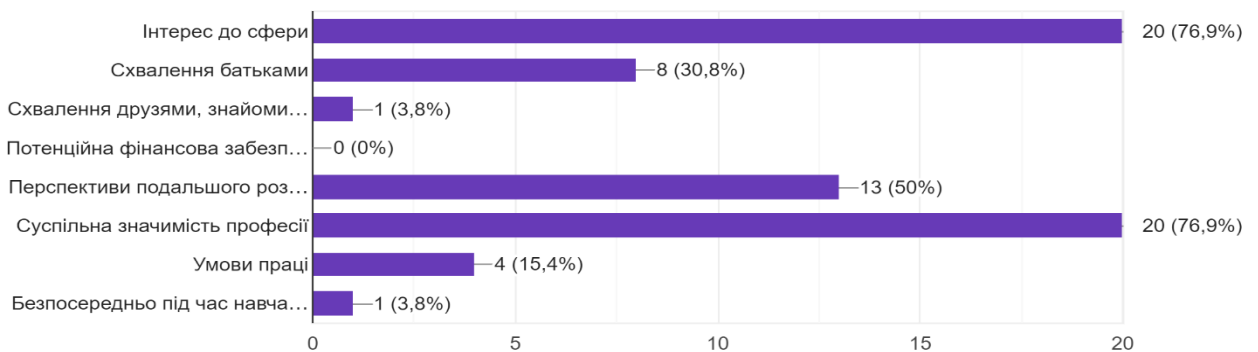

Рис. 2.9. Результати відповідей на запитання «Які чинники впливали на Вашу мотивацію при вступі на дану спеціальність?».

Безумовно, процес професійного становлення особистості починається у ЗВО, коли студенти набувають перші теоретичні та практичні знання про професію, приймають ціннісні орієнтації обраної професії, набувають досвіду професійного спілкування. Адже деякі студенти, ще в період навчання починають працювати за фахом, що тільки підсилює їх входження у світ професії. Відповідно, можна прослідкувати позитивний вплив Університету у формуванні професійної ідентичності. Наприклад, 85% знову б обрали соціальну педагогіку при вступі (Рис. 2.10), також, 96% задоволені своїм вибором (Рис. 2.11).

Рис. 2.10. Результати відповідей на запитання «Якби Ви мали можливість повернути час назад, чи обрали б Ви знову свою спеціальність?».

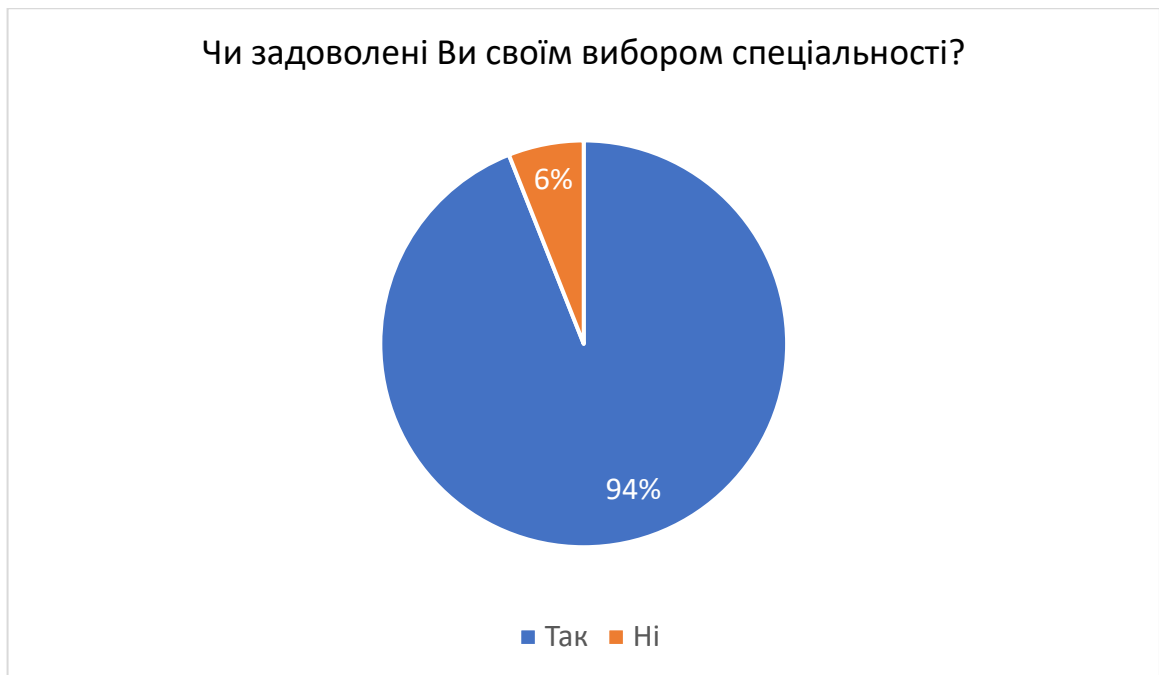

Рис. 2.11. Результати відповідей на запитання «Чи задоволені Ви своїм вибором спеціальності?».

Радісно зазначати, що за результатами дослідження, усі студенти без виключення зазначили, що відчують доброзичливу атмосферу на факультеті. Це також є гарною тенденцією у формуванні професійної ідентичності соціального педагога (Рис. 2.12). Адже університет підтримує і надалі продукує позитивні уявлення стосовно обраної професійної діяльності студента. А вони, у свою чергу, діляться позитивними емоціями та відгуками з оточуючими, друзями, тощо.

Чи відчуваєте Ви доброзичливу атмосферу на факультеті?

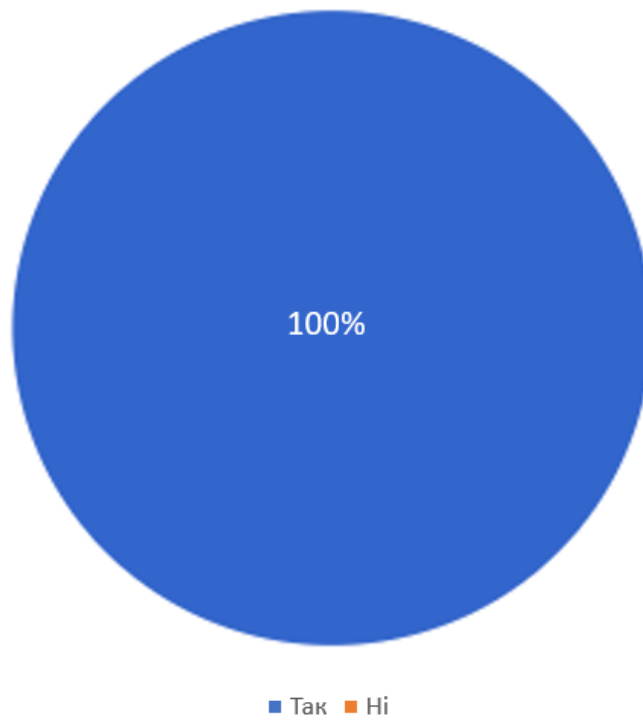

Рис. 2.12. Результати відповідей на запитання «Чи відчуваєте Ви доброзичливу атмосферу на факультеті?».

2.4. Порівняльний аналіз впливу стереотипізації на формування професійної ідентичності

Проаналізувавши результати відповідей стосовно того, якими особистісними якостями повинен володіти соціальний педагог було цікаво відзначити розвиток студентів. Власне, студенти перших-других курсів ОР «Бакалавр» у більшості випадків зазначали, що соціальний педагог обов'язково повинен володіти такими особистісними навичками як: гнучкість, емпатійність, толерантність, доброта, щирість. Тобто, це ті поняття, характеристики, що є майже синонімічними. Більш того, вони майже одні і ті самі у кожного опитаного респондента цих курсів. Студенти останніх курсів ОР «Бакалавр» та студенти ОР «Магістр» відзначились такими відповідями: організованість, креативність, терплячість, об'єктивність, цілеспрямованість, вихованість, аналітичність, об'єктивність і т.д.

По-перше, ця колосальна різниця в уявленнях студентів різних років навчання вказує на те, що більш молодші респонденти все ще бачать світ соціальної педагогіки очима своїх викладачів, ретранслюючи отримані на заняттях знання. По-друге, урізноманітнення характеристик у респондентів старших курсів є частиною набуття ними не тільки якогось зовнішнього впливу з боку університету, а і сприйняття всіх отриманих знань і навичок через призму своєї ідентичності.

Тобто, знання студентів перших курсів є чимось набутиим ззовні і не завжди проаналізованим матеріалом. А от, розгорнуті та подекуди цікаві відповіді на запитання про особистісні якості соціального педагога, показують нам розвиток професійної ідентичності і як кожен окремий студент уявляє себе у цій ролі, які саме якості приписує собі.

Аналізуючи відповіді студентів стосовно підблоків гендерних та релігійних стереотипів було помітно деякі закономірності, а саме: студенти, що відзначились стереотипізованими уявленнями про релігійні стереотипи, у підблоці про гендерні стереотипи відповідали позитивно на стигматизовані

питання відносно приписуваних особливостей стосовно того чи іншого гендеру. Студенти, які поділяють думку відносно того, що люди, які не є віруючими – не поділяють традиційних сімейних цінностей, а також, вони вбачають різницю між цінностями віруючих та невіруючих людей.

Стосовно гендерних стереотипів, вони відзначились своєю стигматизацією непропорційної ролі чоловіка та жінки у суспільстві. У них є певна дихотомія, що жінки зазвичай кращі у ролі матері, краще виховують дітей, і обов'язково жінка повинна бути матір'ю щоб реалізувати себе. З їхньої точки зору тільки чоловіки можуть бути головою сім'ї, забезпечувати матеріальний достаток сім'ї і взагалі чоловіку притаманно бути лідером. Ці певні упередження, базуються на гендерних та релігійних стереотипах, а вони у свою чергу, наділяють чоловіків і жінок окремими притаманними лише для їх статі характеристиками.

З боку професійної ідентичності, це може впливати на думку студентів відповідно того, що жінки й чоловіки досягають різних рівнів кар'єрного зросту. Це є негативною характеристикою, адже формує стигматизоване уявлення, що майбутній випускник або випускниця нашого університету з посадою соціального педагога не зможе обіймати високі посади. Що у свою чергу, може зменшити мотиваційний чинник студентства на подальший саморозвиток не тільки у професійної діяльності, а й на саму спеціалізацію і оточуючих співробітників загалом. Відсутність кар'єрного росту людини може більше залежати від мотиваційної складової, аніж від реального стану справ.

Наприклад, на основі стереотипних уявлень випускник чи випускниця можуть бути не задоволені своїм життям і вибором, що негативно вплине на особистісну мотивацію до праці. А це, у свою чергу, призведе до подальшого зниження ефективності комунікації фахівця, саморозвитку й професійної діяльності загалом. Така людина буде продукувати негативний вплив на оточуючих її колег, клієнтів, та інших фахівців які залучені до соціально педагогічної діяльності. Так як наша діяльність вимагає постійної комунікації

з клієнтами, різними фахівцями з інших сфер діяльності, а також, залучених осіб – мотивація і впевненість у своєму виборі є доволі важливими чинниками для професійної діяльності соціального педагога.

Більшість студентів зазначили, що мотиваційним фактором обрання майбутньої професійної діяльності були саме суспільна значимість професії та інтерес до соціальної сфери. Також, превалююча кількість студентів обирали свій шлях під час вступної кампанії, і саме знання стосовно спеціальності здебільшого були отримані з Інтернету та із сайту Університету. Це може дати нам інформацію про те, що одним із вагомих факторів, що позитивно впливають на ідентичність соціального педагога, є інформаційно насичене середовище, яке виступає джерелом уявлень про предмет праці та наявні вимоги до соціально педагогічної професії.

Радий зазначити, що аналіз даних призвів до думки, що існує позитивна тенденція щодо відсутності стигматизованого уявлення про професійну діяльність. Ці фактори зумовлюють адекватне сприйняття та оцінку діяльності соціального педагога. Студенти чітко розуміють, які завдання має дана професія та на що спрямована діяльність взагалі. Адже соціальний педагог – це не професія, це стиль життя у якому присутня постійна робота з людьми, а це нелегка праця, особливо якщо людина є проблемною, і рішення її труднощів є найважчим завданням, як в соціально педагогічному, так і у функціональному плані. Потрібно бути не лише професіоналом своєї справи, а й володіти відповідними людськими якостями. Саме соціальний педагог прокладає стежку в майбутнє кожному своєму клієнту, він робить життя людей яскравішим, наставляє на вірний шлях, він вірний помічник і наставник у цій нелегкій тернистій дорозі, де формується особистість. До нього звертаються люди незалежно від життєвої ситуації, у якій опинилися, але не завжди люди, які мають проблеми в тій чи іншій сфері, можуть звернутися до спеціаліста. Хоч в Україні й працює багато соціальних служб, де працює безліч кваліфікованих працівників, високоосвічених спеціалістів все одно не вистачає. У наш час, коли ми перебуваємо у війні – ця професія якнайшвидше

набирає обертів і, вже сьогодні, також існує велика потреба у кваліфікованих фахівцях відповідної галузі, не говорячи вже про затребуваність професії ще минулого року.

Нині, щодня з'являється ще більша кількість людей, які потребують соціально педагогічної допомоги. Це можуть бути як діти-сироти, так і внутрішньо переміщені особи або військовослужбовці чи особи, які повернулись з місць проведення бойових дій чи окупованих територій, та на жаль, безліч інших категорій осіб, які потребують нашої допомоги. Хочу зазначити, що маю велике задоволення висвітлювати такі результати, тому що студенти обирають нашу галузь сфери через суспільну значимість. Це впливає на рівень розвитку професійної ідентичності майбутніх фахівців, які випускає наш університет. З таким рівнем розвитку професійних морально-психологічних якостей особистості соціального педагога можна досягти якісних змін в процесі підготовки та ідентифікації фахівця. Студенти хочуть навчатись та асоціюють себе з професією, також, професійна діяльність яку вони здобувають в університеті є сферою реалізації творчих здібностей не тільки індивідуальності, що вимагає розвитку сутнісних сил особистості, а й професійну діяльність загалом. Адже, якщо студент ще при вступі розуміє, що його очікує в майбутньому з точки зору фаху, він також буде продукувати позитивний портрет соціального педагога не тільки у професійному середовищі. Це буде продовжувати підсилювати професійну значимість професії, фахівці будуть, так би мовити, рекламувати нашу сферу діяльності також і серед суспільства, що у свою чергу буде породжувати нові уявлення відносно діяльності соціального педагога, тобто, портрет соціального педагога тільки покращиться.

Можна прослідкувати позитивний вплив Університету у формуванні професійної ідентичності. Як зазначають студенти, вони знову обрали б соціальну педагогіку при вступі, і загалом, вони задоволені своїм вибором. Тим більше, радий відзначити, що всі опитані студенти відчують доброзичливу атмосферу на факультеті, що є доволі чудовою тенденцією у

формуванні професійної ідентичності соціального педагога. Відповідно, професійна самосвідомість студентів у період навчання набуває певних компонентів, а саме: усвідомленість про власну відповідність професійним еталонам, знання про власне визнання у професійній групі і, як зазначили студенти, користь яку вони приносять суспільству, чіткі уявлення про себе та власну діяльність у майбутньому. Тобто, університет має значний вплив на відповідність професійній діяльності до образу «Я». Зважаючи на те, що основним видом діяльності студента є освітньо-професійний вид діяльності, у період навчання, професійна ідентичність полягає саме в усвідомленні себе, наразі, учасником освітнього процесу і в майбутньому суб'єктом професійної діяльності. Адже саме в період здобуття освіти формується міцна основа професійної ідентичності, основа фахової діяльності. Студенти можуть вважати себе ідентичними відповідно обраної професії, якщо вони усвідомлюють свою приналежність до певної професійної спільноти, володіють знаннями про свої сильні та слабкі сторони, ймовірні зони успіхів і невдач у майбутній професійній діяльності. З результатів, можна підкреслити, що соціальні стереотипи не мають чіткого впливу на негативне уявлення стосовно професійної ідентичності. В більшості своїй, студенти впевнені у перспективах обраної діяльності.

Якщо проаналізувати соціально-демографічний блок, то можна помітити, що студенти мають позитивне уявлення стосовно обраної сфери діяльності. Наприклад, ті студенти, що проживали за межами столиці чи у будь-яких інших регіонах – після закінчення університету планують залишитись у столиці. Це свідчить про те, що студенти вбачають в соціально педагогічній діяльності перспективи, і що наш фах не тільки суспільно корисний як уже зазначалось раніше, але й надає усі матеріально необхідні ресурси для майбутнього фахівця, щоб мати можливість змінити місце проживання. Окрім цього, супровідними факторами, які впливають на формування професійної ідентичності є те, що усі без виключення, студенти незалежно від курсу на якому вони навчаються – задоволені якістю навчання,

та зрозумілістю навчальної програми. Тільки завдяки зусиллям педагогічного складу кафедри, можна отримати такі позитивні результати. Це свідчить про те, що студенти повністю сприймають, і найважливіше – розуміють нову інформацію, адже її подають у доступному й зрозумілому вигляді викладачі. Знову ж таки, досить гарний відгук надається і про зворотній зв'язок серед керівництва факультету і викладачів.

Висновки до розділу II

Отже, було проведено емпіричне дослідження впливу соціальних стереотипів на формування професійної ідентичності у студентів кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка спеціальності соціальна педагогіка.

За результатами дослідження можна відзначити, що студенти здебільшого задоволені своїм навчанням на факультеті, відзначається їх мотивація, покращення усвідомленості та знань стосовно своєї професії. Респонденти зацікавлені у продовженні своєї соціально-педагогічної діяльності.

Що стосується частини дослідження про стереотипізацію, то тут відзначається декілька тенденцій. Перша тенденція стосується перш за все того, що упередженість студента відносно соціальних стереотипів зменшується відносно курсу навчання в університеті. Друга тенденція є результатом невпинної роботи викладацького складу кафедри, адже доволі малий відсоток студентів має стереотипне уявлення стосовно своєї майбутньої професійної діяльності. Третя тенденція, яку потрібно відзначити, це зв'язок оточення респондента з його неупередженістю. Чим вищий рівень освіти мають батьки студента, тим менше соціальних і професійних стереотипів респондент відзначає за правдиву картинку світу. І остання тенденція – це те, що для опитаних студентів, які вже є частиною кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, стереотипи не грали рішучої ролі у плануванні та побудові свого майбутнього. Звісно, не можна зовсім заперечувати роль стереотипів у формуванні професійної ідентичності, але, на щастя, для студентів спеціальності соціальна педагогіка, стереотипи – це здебільшого поле для вивчення, а не спосіб сприйняття реальності.

Тому, портрет студента спеціальності соціальна педагогіка можна окреслити таким чином: це молода людина, яка обрала свою професію під час

вступної кампанії, розуміючи її суспільну важливість, і мала доволі малий рівень стереотипізації на момент вступу. Під час навчання упередженість студента до навколишнього світу зменшується, а усвідомлення себе у сфері соціальної педагогіки – тільки поглиблюється. До того ж, переважаюча більшість бажає і надалі розвиватися у цій сфері, продовжуючи шлях формування професійної ідентичності соціального педагога.

ВИСНОВКИ

Отже, у даній роботі було розглянуто вплив соціальних стереотипів на формування професійної ідентичності у студентів кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка спеціальності соціальна педагогіка. За результатами теоретичного аналізу було з'ясовано, що стереотипи це – шаблонні, схематизовані та стійкі зразки думок, сприйняття, поведінки, універсальні, емоційно забарвлені установки. Соціальні стереотипи – це впорядковані, схематичні детерміновані культурою «картинки світу» в голові людини, які заощаджують її зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів і захищають її цінності, позиції і права. Тобто, відбувається певний процес спрощення, який власне і призводить до появи стереотипів. Власне, внутрішньою характеристикою стереотипів є стандартизованість знань та почуттів і відповідної поведінки. Вони важко піддаються певним змінам, адже виникають і функціонують зазвичай, у сфері масової свідомості та є складовою соціальної установки. Виділяють такі види соціальних стереотипів як: етнічні, гендерні, фізіогномічні, релігійні та професійні стереотипи.

Професійна ідентичність виступає, як одна із важливих опор в житті людини. Здобуття професійної ідентичності веде особистість до збагачення Я-ідентичності особистості. Становлення професійної ідентичності студента проходить в контексті об'єднання механізмів особистісного розвитку та соціального буття особистості, в ході внутрішньої роботи особистості з початком професійної діяльності. На різних етапах професійного розвитку у студентів спостерігаються тенденції змін за наступними психологічними характеристиками: відбувається переоцінка ціннісно-сміслових орієнтацій відповідно до більш старших курсів, мотивів та цілей, змінюється рівень рефлексії, уявлення про себе, як про соціальну одиницю, унікальну особистість та професіонала.

У результаті проведеного емпіричного дослідження було досліджено особливості впливу стереотипів на формування професійної ідентичності студентів кафедри соціальної педагогіки. Було встановлено, що соціальні стереотипи є невід'ємною частиною світобудови студентів, які тільки починають своє навчання в університеті. Та з початком навчання, упередженість студентів зменшується. До того ж, отримані знання та навички на факультеті дають змогу поглиблюватися у професію, формуючи більш сталу професійну ідентичність, що не дозволяє розглядати стереотипи як один з варіантів розуміння навколишнього світу. Відзначилось у дослідженні також те, що загалом, студенти задоволені своїм вибором, вони відчують впевненість у перспективах обраної професії. Гарний відгук надається і про зворотній зв'язок серед керівництва факультету і викладачів.

Що стосується студентів більш старших курсів, то вони майже не мають упереджень відносно як і своєї професії, так і будь-якої з груп соціальних стереотипів. Студенти старших курсів чітко аналізують та розуміють, задля чого вони здобувають освіту та що їх чекає в подальшому, які можливі варіанти майбутнього розвитку професійної діяльності. У студентів ОР «Магістр» та старших курсів ОР «Бакалавр» відсутні стереотипні уявлення щодо обраної сфери. Загалом, якщо говорити про джерела отримання стереотипів, то тут відзначаються батьки та друзі студентів. Університет вдало формує професійну ідентичність, адже у розрізі опитувальника можна зрозуміти, що кількість років проведених на факультеті прямо пропорційні до нестереотипного мислення. Хоча професійна ідентичність починає формуватись ще до початку навчання в університеті, але університет значно підкріплює становлення ідентичності майбутнього соціального педагога.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. У. Ліппман, А. Ослон. Про стереотипи: виписки з книги «Громадська думка». Соціальна реальність, 2006, № 4. 125–141 с.
2. Lippmann W. Public opinion. Walter Lippmann. London, 1998. – 427 pp.
3. Bogardus E. S. Immigration and Racial Attitudes. Boston: D.C. Heath. 1928.
4. Katz D., Braly K. Racial stereotypes in One Hundred college students. Journal of Abnormal and Social Psychology. 1933. p. 28.
5. Shibutani T. Society and Personality: An Interactionist Approach to Social Psychology. Prentice-Hall, 1961. 630 pp.
6. Taguiri R. Person Perception. The Handbook of Social Psychology / eds. J. Lindzey, E. Anderson. New York, 1969. Vol. 3. 395–437 p.
7. Tajfel H. Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 254–343 p.
8. Quinn K. A. Stereotyping and Impression Formation: How Categorical Thinking Shapes / eds. K. A. Quinn, C. N. Macrae, G. V. Bodenhausen, eds. M. A. Hogg, J. Cooper. The SAGE Handbook of Social Psychology. Los Angeles: SAGE, 2007. 68 – 92 p.
9. Pickering M. Stereotyping: the Politics of Representation. New York: Palgrave, 2001. 16 p.
10. Hall S. The West and the rest: Discourse and power / eds. Greben B. Formations of modernity. Cambridge, 1992. 308 pp.
11. Москаленко В.В. Соціальна психологія. Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
12. Quasthoff U. Soziales Vorurteil und Kommunikation – eine sprachwissenschaftliche Analyse eines Stereotyps. Frankfurt, 1973.
13. Brendel M. National Stereotypes. GRIN Verl. Gmb. 2009. 36 p.
14. Duccini H. Article paru dans Mediamorphoses. Univ. Paris, 2004.
15. Mayr E. Stereotype Im Osten - Stereotype Im Westen. GRIN Verl., 2013. 64 p.

16. Stereotype Dynamics: Language-Based Approaches to the Formation, Maintenance, and Transformation of Stereotypes by Yoshihisa Kashima / eds. by K. Fiedler. Psychology Press, 2007. 1422 pp.
17. Семенюк О.А. Мова епохи та мовна особистість у сатирично-гумористичному тексті: автореф. дис. на здобуття науку ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». К., 2002. 33 с.
18. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
19. Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
20. Рижанова А.О. Енциклопедія фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 398 – 401 с.
21. Борисюк, А. Професійна ідентичність як складова самосвідомості особистості. Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія: Зб. наук. праць, Харків. 45 – 55 с.
22. Кривоконь, Н.І. Соціально-психологічні чинники професійної самоідентифікації фахівців системи захисту населення. Автореф. дис. канд. психол. наук. Київ, 2002.
23. Ericson, E.H. The problem of ego identity. In M.R. Stein et al. / eds. Identity and anxiety: Survival of the person in mass society. Glencoe: The Free Press. 1960.
24. Лукіяничук, А.М. Проблема ідентифікації у професійному становленні студентів вищого навчального закладу I-II рівнів акредитації педагогічного профілю. Київ, 2010.
25. Новик, Л.М, Мазур, Т.В. Особистісні чинники суб'єктної активності майбутнього фахівця соціальної роботи. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки, 8(53), 2019. 57 – 65 с.
26. З. Фройд «Психологія мас та аналіз людського Я». М. Вена, 1998. 301 с.

27. Erik H. Erikson. Identity, youth and crisis. New York: W. W. Norton Company, 1968, 336 pp.
28. Фромм Е. Втеча від свободи / пер. М.Яковлев. Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 288с.
29. В.Л. Зливков, О.В. Завгородня, С.О. Лукомська, С.О. Копилов, О.В. Котух. Психологія педагогічної взаємодії: інтегративний підхід: монографія. / за заг. наук. ред. В. Л. Зливкова, С.О. Лукомської. Київ, 2019. 259 с.
30. Шевченко Н. Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: монографія. Київ: Міленіум, 2005. 298 с.
31. Argyle, M. The psychology of happiness (2nd ed.). New York: Routledge. 2002.
32. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості: навчальний посібник. Харків: «Контраст», 2019. 116 с.
33. Дружиніна І.А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2009. 20 с.
34. Ткаченко А.Ю. Професійна ідентичність особистості в процесі професіоналізації. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2011. Вип. 10. 221-228 с.
35. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості: монографія. ВК.: Ніка-Центр, 2006. 280 с.
36. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. 320 с.
37. Зливков В.Л. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології. Соціальна психологія. Науковий журнал / Гол.ред. Ю.Ж.Шайгородський, 2006. No5. 128-136 с.

38. Лукомська С.О., Чуйко О.В. Термінологічні аспекти професійної ідентичності. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: зб. наук. праць. Т. 2. Вип. 11. Миколаїв, 2013. 184–187 с.
39. О. Чуйко, Х. Червак. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності студента-психолога. Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Вип. 19. 2014. 164-173 с.
40. Н. Б. Бондаренко, І. М. Грига, Н. В. Кабаченко та ін. Соціальна робота: в 3-х ч. Ч.1.: Основи соціальної роботи / За ред: Т. Семигіна, І. Грига. – Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2004. 178 с.
41. Капська А. Й. Соціальна робота: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
42. Лавлінський Р. А. Стереотип у функціонуванні релігійної свідомості. Вісник Донецького національного університету економіки та торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Серія: Гуманітар. науки, 2011. № 2 (50). 36 – 39 с.
43. L. J. David Matsumoto, Culture and Psychology. Cengage Learning, Feb 12, 2016. 544 pp.
44. С. М. Оксамитна. Гендерні ролі та стереотипи. Основи теорії гендеру: Навч. посібник / за ред. В. П. Агєєва, В. В. Близнюк, І. О. Головащенко та ін. К.: К.І.С., 2004. 157-181 с.
45. Филипович Л. Етнорелігійні стереотипи та їх функціонування в українському суспільстві. Українське релігієзнавство, 2009. № 50. 160 – 166 с.
46. Блинова О.Є. Роль соціальних стереотипів у становленні світоглядних орієнтацій особистості. Психологія і особистість: науковий журнал. Полтава: Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, 2015. № 2. 58–70 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Опитувальник

1. Хто на Вашу думку, повинен бути головою сім'ї?

- а) Чоловік
- б) Жінка
- в) Разом

2. Жінка щоб реалізувати себе обов'язково повинна бути матір'ю?

- а) Так
- б) Скоріше так
- в) Важко сказати
- г) Скоріше ні
- д) Ні

3. Жінка повинна робити всю домашню роботу і бути гарною господинею?

- а) Так
- б) Скоріше так
- в) Важко сказати
- г) Скоріше ні
- д) Ні

4. Чи бачите Ви на керуючих посадах жінку?

- а) Так

- б) Скоріше так
- в) Важко сказати
- г) Скоріше ні
- д) Ні

5. Лише чоловік може бути гарним військовим?

- а) Так
- б) Скоріше так
- в) Важко сказати
- г) Скоріше ні
- д) Ні

6. Як Ви вважаєте, хто повинен забезпечувати сім'ю?

- а) Чоловік
- б) Жінка
- в) Разом

7. Хто краще справиться з вихованням дитини?

- а) Чоловік
- б) Жінка
- в) Разом

8. Кому краще вдається бути лідером?

- а) Чоловіку

б) Жінці

в) Обидвом

9. Хто в екстрених ситуаціях повинен приймати остаточне рішення (переїзд в іншу область/за кордон через бойові дії)?

а) Чоловік

б) Жінка

в) Разом

Наскільки Ви згодні або не згодні з кожним із цих тверджень (стосовно Вас особисто). Будь ласка, використовуйте шкалу від 1 до 5, де 1 означає, що Ви повністю згодні з твердженням, а 5 - Ви повністю НЕ згодні

№	Твердження	1	2	3	4	5
10	Релігійні люди не цікавляться нічим, окрім релігії					
11	Сучасна людина не може вірити у Бога					
12	Релігія і досі є джерелом стереотипного уявлення ролі чоловіка і жінки у сім'ї					
13	Віруючі люди є менш освіченими, ніж атеїсти					
14	Цінності атеїстів відрізняються від цінностей віруючих людей					
15	Віруючі люди більш поділяють традиційні сімейні цінності, ніж атеїсти					

№	Твердження	1	2	3	4	5
---	------------	---	---	---	---	---

16	Всі німці пунктуальні та педантичні					
17	Французи витончені і люблять слідкувати за модними тенденціями					
18	Американці волелюбні та цілеспрямовані					
19	Роми не освічені і ведуть кочовий спосіб життя					
20	Індуси дуже релігійні і бідні люди					
21	Усі канадці люблять хокей					

№	Твердження	1	2	3	4	5
22	Красиві люди завжди добрі					
23	Люди з високим лобом мають вищий рівень інтелекту, ніж люди з низьким					
24	Людина з татуванням обов'язково пов'язана з криміналом					
25	Люди із зайвою вагою - життєрадісні і завжди душа компанії					
26	Люди низького роду - хитрі					
27	Люди які носять окуляри - освічені					

28. Як Ви вважаєте, якими особистісними якостями має володіти соціальний педагог?

29. Наскільки Ви згодні або не згодні з кожним із цих тверджень (стосовно Вас особисто). Будь ласка, використовуйте шкалу від 1 до 5, де 1 означає, що Ви повністю згодні з твердженням, а 5 - Ви повністю НЕ згодні.

№	Твердження	1	2	3	4	5
30	Соціальні педагоги працюють тільки з дітьми					
31	Переважно у соціальній сфері працюють тільки жінки					
32	Соціальні педагоги працюють тільки у школах або соціальних службах					
33	Соціальні педагоги носять їжу, допомагають оплачувати рахунки і вирішувати буденні проблеми людей з інвалідністю					
34	Соціальний педагог і соціальний працівник - це одна і та сама професія					
35	Соціальний педагог співпрацює тільки з неблагополучними сім'ями					
36	Соціальні педагоги не можуть впливати на процес здобуття освіти					
37	Соціальний педагог не потребує знань з основ психології					
38	Соціальний педагог не може бути залученим до реабілітаційної роботи					
39	Соціальний педагог не може обіймати високі посади					
40	Соціальний педагог не є фахівцем що може надавати консультації					

41	Соціальні педагоги можуть працювати лише у державних структурах					
42	Професія соціального педагога передбачає виключно волонтерську діяльність					
43	Соціальні педагоги - це шкільні вчителі					
44	Соціальні педагоги вилучають дітей з неблагополучних сімей					
45	Соціальний педагог не повинен знати законодавство					
46	Соціальний педагог повинен вести скромний образ життя					

47. Коли Ви остаточно визначилися з вибором майбутньої спеціальності?

- а) до середньої школи
- б) у середній школі
- в) у старшій школі
- г) під час вступної кампанії

48. Звідки Ви вперше дізналися про дану спеціальність? (Можна виділити декілька варіантів)

- а) Поради батьків
- б) Поради друзів, знайомих
- в) Рекомендації вчителів
- г) Інформація в Інтернеті

д) Книги

е) Телебачення

є) Інформація на сайті Університету

ж) Ваш варіант: _____

49. Які чинники впливали на Вашу мотивацію при вступі на дану спеціальність? (Можна виділити декілька варіантів)

а) Інтерес до сфери

б) Схвалення батьками

в) Схвалення друзями, знайомими

г) Потенційна фінансова забезпеченість

д) Перспективи подальшого розвитку

е) Суспільна значимість професії

є) Умови праці

ж) Ваш варіант: _____

50. Чи задоволені Ви якістю викладання за вибраною освітньою програмою?

а) Так

б) Важко сказати

в) Ні

51. На Вашу думку, чи є достатньо зрозумілим для Вас зміст навчальних програм?

а) Так

б) Важко сказати

в) Ні

52. На Вашу думку, чи в повній мірі забезпечуються інтереси студентів на факультеті?

а) Так

б) Важко сказати

в) Ні

53. Чи відчуваєте Ви доброзичливу атмосферу на факультеті?

а) Так

б) Важко сказати

в) Ні

54. Чи враховує керівництво факультету та викладачі відгуки студентів щодо покращення освітнього процесу?

а) Так

б) Важко сказати

в) Ні

55. Чи відповідає навчальна програма Вашим очікуванням?

а) Так

б) Важко сказати

в) Ні

56. Чи задоволені Ви своїм вибором спеціальності?

а) Так

б) Важко сказати

в) Ні

57. Якби Ви мали можливість повернути час назад, чи обрали б Ви знову свою спеціальність?

а) Так

б) Важко сказати

в) Ні

58. Вкажіть Вашу стать

Чоловіча/Жіноча

59. Вкажіть курс на якому Ви навчаєтесь?

1 курс

2 курс

3 курс

4 курс

60. Скільки Вам повних років?

61. Вкажіть область, в якій Ви проживали до вступу в університет?

АР Крим

Вінницька область

Волинська область

Дніпропетровська область

Донецька область

Житомирська область

Закарпатська область

Запорізька область
Івано-Франківська область
Київська область
Кропивницька область
Луганська область
Львівська область
Миколаївська область
Одеська область
Полтавська область
Рівненська область
Сумська область
Тернопільська область
Харківська область
Херсонська область
Хмельницька область
Черкаська область
Чернівецька область
Чернігівська область
м. Київ
Без відповіді

62. Де Ви плануєте проживати після закінчення університету?

У Києві
Повернутись до рідного міста / села
Переїду до іншого міста в межах України
Планую виїхати за кордон
Інше
Без відповіді

63. Який найвищий рівень освіти отримали Ваші батьки?

Неповну середню освіту
Повну середню освіту

ПТУ на базі неповної середньої освіти

ПТУ на базі повної середньої освіти

Неповну вищу освіту (молодший спеціаліст – диплом технікуму, училища, коледжу)

Вищу освіту (освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавр, спеціаліст, магістр)

Має науковий ступінь

Без відповіді

64. Ваш сімейний стан

Одружений / заміжня

Перебуваю у громадянському шлюбі

Неодружений / незаміжня

Розлучений / розлучена

Вдівець / вдова

Без відповіді